

دانشگاه باقر العلوم «علیه السلام»

دانشکده: علوم سیاسی، اجتماعی و تاریخ فلسفه و کلام اسلامی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: فلسفه و کلام اسلامی

عنوان:

تبیین امامت و جایگاه آن از منظر امام هادی (ع)

استاد راهنما:

دکتر محمد تقی یوسفی

استاد مشاور:

دکتر سید محمود موسوی

نگارش:

محمد کبیری ارانی

دیماه 1392

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم به:

- ساحت مقدس پیامبر عظیم الشان اسلام که اولین منادی وحدت مسلمین در جهان بودند؛
- به شهدای عزیزی که جان خود را در پی شناخت حق تقدیم نمودند؛

تقدیر و تشکر

حمد و سپاس به درگاه خدای مهربان و عزیز که نعمت بیان و قلم را به ما ارزانی داشت و تقدیر و تشکر از همه‌ی اولیای الهی که مسیر هدایت را فرا روی حق‌طلبان قرار دادند و نیز با تقدیر و سپاس از تمامی اساتید و بزرگوارانی که در طول تحصیل، افتخار شاگردی آنان را داشتیم. به ویژه اساتید محترم جناب آقای دکتر محمدتقی یوسفی و جناب آقای دکتر سید موسوی که با راهنمایی‌های دلسوزانه، مدبرانه و عالمانه خود، این جانب را در امر تحقیق این رساله یاری نمودند.

چکیده

شناخت امام بر هر فرد ضرورت دارد و معرفتی که از بیانات ائمه اطهار (ع) حاصل آید، معرفتی قابل اعتماد است. در میان ادعیه و روایات مأثور از امام هادی (ع)، مباحث مهمی با محوریت امامت مطرح شده است؛ مانند حقیقت و ضرورت امامت، صفات امام، شئون الهی امام، شئون و وظایف اجتماعی امام.

از دیدگاه امام هادی (ع)، امامت، از اصول اعتقادی است که باید با ادله عقلی و قطعی به اثبات برسد. امامت دنباله نبوت بوده و کاملاً در راستای اهداف رسالت گام بر می‌دارد. امام، حامل کتاب خداست که تمامی علوم و فنون در آن گرد آمده است و به همین خاطر، عالم هستی تحت تسخیر و تصرف او خواهد بود. او با پیمودن طریق بندگی و طی نمودن مراحل کمال انسانی، مظهر صفات فعلی حق متعالی گشته است. امام، واسطه فیوضات نازله الهی است و تدبیر امور عالم با اوست. او صاحب علم لدنی نامحدودی است که غیب و شهود برای او تفاوتی نداشته و بدین سان ناظر بر تمامی اتفاقات عالم هستی و قادر بر تصرف در آنهاست، در حالی که اراده او مطابق خواست و اراده خدای سبحان است زیرا او خلیفه و حجت خدا است.

امام دارای عصمت مطلق است؛ او به هیچ وجه دچار سهو، خطا، نسیان و معصیت نمی‌شود تا حجت بر مردم تمام گردد. او از افضلیت مطلق برخوردار بوده و همه کمالات انسانی در او جمع است؛ در واقع حقیقت امام، همان حقیقتی است که وجود نبی اکرم (ص) مصداق آن است و تمامی آن خصائص در وجود امام نیز هست. تعیین او همانند نبی، از سوی خدای متعالی انجام می‌شود و چون زمین لحظه‌ای خالی از وجود حجت خدا نیست، پس در نبود پیامبر، زمین خالی از وجود امام نخواهد بود. هدف از وجود امام، هدایت انسان‌ها به سوی سعادت جاویدان است. او مجری احکام شرع است و از این جهت شأن قضا نیز در حق او ثابت است. امام بهترین سیاست حکومتی و نظامی را در علم و توان خویش دارد. در فرمایش‌های امام هادی (ع)، آیات و روایاتی را می‌توان یافت که این موارد، به وضوح از آن استخراج می‌شود.

کلید واژه‌ها: امام، امام هادی (ع)، امامت، علم، عصمت، ولایت

فهرست مطالب

1	مقدمه .....
3	فصل اول: کلیات و مفاهیم .....
4	گفتار اول: کلیات .....
4	1. بیان مسأله : .....
5	2. اهمیت و فایده آن : .....
5	3. سابقه تحقیق : .....
6	4. اهداف تحقیق : .....
7	5. سوالات (اصلی و فرعی) تحقیق .....
7	1-5. سوال اصلی .....
7	2-5. سوالات فرعی .....
7	6. فرضیه‌های تحقیق .....
7	7. پیش فرض ها .....
7	8. روش انجام تحقیق .....
8	گفتار دوم: مفاهیم .....
8	1. امام .....
8	1-1. امام در لغت .....
9	1-2. امام در اصطلاح: .....
9	1-3. تفاوت نبی، رسول، محدث و امام .....

- 1-4. تفاوت شیعه و سنی در تعریف امامت 11
2. امام هادی(ع) 12
- 1-2. اخلاق و مناقب حضرت 13
- 2-2. اوضاع سیاسی، اجتماعی عصر امام هادی(ع) 16
- گفتار سوم: منابع و مآخذ امام شناسی امام هادی(ع)** 20
1. بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار: 20
2. کافی: 20
3. تفسیر منسوب به امام عسگری(ع) : 20
4. اثبات الوصیة: 21
5. الخرائج و الجرائح: 21
6. تحف العقول عن آل الرسول(ص): 21

21

فصل دوم: ضرورت و شؤون الهی امامت از منظر امام هادی(ع). Error! Bookmark not defined.

1. ضرورت امامت از دیدگاه امام هادی(ع). Error! Bookmark not defined.

1-1. ضرورت امامت در کلام امام هادی(ع). Error! Bookmark not defined.

1-2. براهین عقلی اثبات امامت مستنبط از کلام امام هادی(ع). Error! Bookmark not defined.

1-2-1. برهان لطف در کلام امام هادی(ع). Error! Bookmark not defined.

1-2-2. برهان نیاز جامعه به امام 39

1-2-3. برهان نیاز شرع به حافظ 42

1-2-4. برهان هدایت عمومی .. Error! Bookmark not defined. 4

1-2-5. برهان اتمام حجّت در کلام امام هادی(ع) 50

1-2-6. برهان حب 51

2. شؤون الهی امامت از منظر امام هادی(ع) 53

- 2-1. واسطه فیض بودن امام 53
- 2-1-2. انواع وساطت فیض 57
- 2-1-2-1. وساطت در افاضه هستی 57
- 2-1-2-2. وساطت در حفظ و بقای هستی 57
- 2-1-2-3. وساطت در نزول رزق و روزی 58
- 2-1-2-4. وساطت در نزول وحی 60
- 2-1-2-5. وساطت در اتصاف به صفات نیک 63
- 2-1-2-6. وساطت در تحصیل علم، ایمان و عمل 63
- 2-1-2-7. وساطت در جلب رحمت الهی 66
- 2-1-2-8. وساطت در شمول نعمت الهی 67
- 2-2. مخاطب و حامل کتاب الهی 69
- 2-2-1. حمل کتاب و قدرت تصرف در نظام تکوین 72
- 2-2-2. امام و توان تغییر سرنوشت 76
- 2-3. امام حجت خدا بر مردم 78
- 2-3-1. تبیین حجیت امام 78
- 2-3-2. نشانه‌های حجیت امام در کلام امام هادی(ع) 80
- 2-3-3. امام شاهد بر اعمال بندگان 83
- 2-4. ولایت تکوینی امام 87
- 2-4-1. معنای لغوی و اصطلاحی ولایت 87
- 2-4-2. اقسام ولایت 88
- 2-4-3. توحید افعالی 89
- 2-4-4. تبیین ولایت تکوینی امام 89
- 2-4-5. منشأ و خاستگاه ولایت تکوینی 92
- 2-4-6. رابطه انسان کامل و امر الهی 94
- 2-4-6-1-4. هدایت معنوی امام 97

- 97 ..... 2-4-7. اسم اعظم
- 99 ..... جمع بندی
- 104 ..... **فصل سوم: صفات و ویژگیهای امام از منظر امام هادی (ع)**
- 105 ..... 1. علم امام
- 106 ..... 1-1. ابعاد و محدوده علم امام
- 107 ..... 1-2. تفاوت علم امام با علم الهی
- 109 ..... 1-3. نمونه‌هایی از علوم غیبی امام
- 109 ..... 1-3-1. علم به اجل افراد
- 110 ..... 1-3-2. علم به همه زبانها
- 111 ..... 1-4. تفاوت علم امام با علم سایر انسانها
- 112 ..... 1-5. ویژگیهای علم امام
- 112 ..... 1-5-1. لدنی بودن علم امام
- 113 ..... 1-5-2. حضوری بودن علم امام
- 115 ..... 1-6. منابع و مصادر علم امام
- 119 ..... 1-6-1. موروثی بودن علم امام
- 122 ..... 2. عصمت امام
- 122 ..... 2-1. معنا شناسی عصمت امام
- 126 ..... 2-2. اثبات عصمت امام
- 129 ..... 2-3. عصمت نیروی موهبتی
- 131 ..... 2-4. ماهیت و چیستی عصمت
- 131 ..... 2-5. منشأ و خاستگاه عصمت
- 133 ..... 3. افضلیت امام

134	2-3. افضلیت امام در کلام امام هادی(ع).....
141	جمع بندی.....
143	فصل چهارم: وظایف امام از منظر امام هادی(ع) .....
145	1. پیشوایی و مرجعیت دینی.....
145	1-1. تفسیر قرآن و ترجمه وحی.....
150	1-2. تعلیم و تربیت مردم.....
157	1-3. ولایت تشریحی.....
158	1-3-1. محدوده ولایت تشریحی امام.....
159	بررسی واژه «جواز» در فرمایش امام(ع).....
160	2. حکومت و رهبری اجتماعی امام.....
162	2-1. قضاوت و اجرای احکام الهی.....
169	2-2. نمونه‌هایی از تدابیر سیاسی امام هادی(ع).....
172	2-3. رهبری قوای نظامی.....
175	2-4. تدبیر اقتصادی امام.....
178	جمع بندی.....
180	خاتمه .....
180	1. خلاصه رساله.....
189	2. نتایج رساله.....
190	3. کمبودها و کاستی‌ها.....
191	4. پیشنهادها و انتقادات.....
192	فهرست منابع .....

مقدمه

با نگاهی ژرف به زندگانی ائمه اطهار(ع) می‌توان دریافت که هر یک از آنان در آثار، گفتار و سیره و روش خویش نمودی از انسانیت به نحو اکمل و جلوه ای از امامتند و محوریت جامعه بشری و هدایت آن به سوی آرمان‌های توحید را به تصویر کشیده اند. به یقین وجود با برکت هریک از آنان در نمایاندن حقیقت امامت نقش داشته و باید به این مهم اعتراف نمود که شناخت تمام ابعاد آن منوط به نظر داشتن به مجموعه امامان و ایفای نقش هر یک نسبت به مقتضیات زمان و موقعیت معاصرش امکان پذیر خواهد بود.

البته معیارهای کلی و خصائص وجودی امام(ع) واحد است و در همه آنان وجود دارد، هر چند بروز ایده ای خاص بستگی به شرائط روزگار دارد. اما از آنجا که امام هادی(ع) در بیان منشور امامت نقش ارزنده و ویژه ای داشته و با سیره عملی خویش آن را تکمیل کرده اند، سیره و سخنانی که به عصر غیبت نزدیکتر بوده است؛ لذا این رساله در صدد بیان صفات و وظایف امام از دیدگاه آن امام همام است.

از آنجایی که تبیین جایگاه امامت می‌تواند تاثیر شگرفی در معرفت به امام و پیروی از ایشان جهت رسیدن به کمال و سعادت داشته باشد، ضروری است به این امر به طور جدی پرداخته شود.

تلاش محقق بر آن بوده که به حد بضاعت علمی خویش به این مساله بپردازد. هرچند مشکلاتی نظیر ضیق وقت، در دسترس نبودن کتابخانه تخصصی و معتبر از شرح کلمات گهربار آن حضرت، یا عدم دسترسی به مخزن کتابخانه و... بر سختی کار افزوده بود.

فصل اول این رساله به بیان مفهوم امام و معرفی امام هادی(ع) می‌پردازد. امامت به عنوان محور پویایی و عملکرد شیعی می‌کوشد تا راه نبوت را ادامه داده، به افکار و اعمال او محتوا و جهت الهی داده، انسان را در سایه تعالیم عالی قرآن و روایات به رشد عقلانی رسانده و بندگان شایسته‌ای را تربیت نماید. امام هادی(ع) در دوران بسیار سختی می‌زیسته، که دشمن با نهایت توان سعی در اطفاء نور اهل بیت(ع) و اغوا و اغفال مردم دارد و از سویی رشد عقلی و معرفتی مردم بر اثر تعالیم امامان(ع)، زمینه‌ای برای تنویر افکار و معرفی هر چه بیشتر امام فراهم نموده بود. از این رو امام(ع) بیانات ارزنده‌ای در این باره ایراد فرموده‌اند. فصل دوم به بررسی ضرورت و شئون الهی امام از منظر امام هادی(ع) می‌پردازد. گفتار اول از این فصل، اختصاص به بیان دو برهان عقلی در باب ضرورت امامت دارد که در آن، امام(ع) با اثبات حقایق حدیث ثقلین، با استناد به شواهد قرآنی و روایی معروف و مورد اتفاق، الهی بودن امر امامت را برهانی و مستدل می‌سازد. در ادامه به براهین دیگری اشاره شده است که از کلمات امام(ع) استفاده می‌شود. گفتار دوم به بررسی شئون الهی امام با بهره‌گیری از سخنان امام هادی(ع) می‌پردازد؛ شئونی چون واسطه فیض بودن، مخاطب و حامل کتاب بودن، حجت خدا بودن و صاحب ولایت تکوینی بودن امام. فصل سوم حاوی بررسی صفات و ویژگی‌های امام یعنی علم، عصمت، افضلیت و منصوص بودن، از دیدگاه امام هادی(ع) است. فصل چهارم نیز مشتمل بر تبیین وظایف و شئون اجتماعی امام در کلمات امام هادی(ع) است. همچنین سیره عملی آن حضرت به جهت تایید و تبیین بیشتر مد نظر می‌باشد.

فصل اول:

کلیات و مفاهیم

گفتار اول: کلیات

1. بیان مسأله:

دین اسلام مشتمل بر مجموعه ای کامل و وافی از نیازمندیهای بشر می باشد که پروردگار حکیم بواسطه انبیاء و بوسیله وحی به آنها ابلاغ نموده و به منظور رسیدن به این مهم ایشان را مأمور به تیشیر و انذار نموده است.

امامت به دنبال نبوت واسطه خلق با خالق بوده و در راستای تحقق اهداف الهی است که همانا معرفت به مبدأ و معاد و حرکت در مسیر انسانی است. اعتقاد به این اصل و تبعیت از فرامین و دستورات امام همانند اوامر و نواهی نبوی است.

ائمه معصومین (ع) به عنوان مفسرین کلام وحی که «تبیانا لكل شیء» می باشد، هر یک به اقتضای زمان و موقعیت خویش به تبیین این اصل به عنوان یکی از ارکان دین پرداخته و ابعاد آن را تشریح نموده اند؛ آنان با اشراف بر علوم کامله و بدور از شائبه شک و وهم و هر گونه آلودگی، به دنبال بیان فلسفه وجودی هر یک از اجزاء هستی و تبیین و تفسیر غرض پروردگار از خلق و جعل آنها در جایگاه خاص خود، به معرفی امامت و نقش والای آن در عالم امکان، اذعان داشته اند.

در این میان می توان به روایات رسیده از ائمه طاهرین به ویژه امام باقر (ع)، امام صادق (ع) و امام رضا (ع) اشاره نمود. امام هادی (ع) نیز با توجه به زمینه فراهم آمده علمی و عقلانی پس از مصاحبت و بهره مندی از نه امام معصوم، با انشاء زیارت جامعه کبیره، به تبیین و تفسیر امامت و بیان جایگاه آن پرداخته اند. به علاوه ادعیه و کلمات واصله از آن امام عزیز و همچنین سیره عملی ایشان و شواهد عینی از مواجهه حضرتش با اقشار واصناف مختلف

مردم با توجه به موقعیت و عصر ویژه امام(ع) که به طرق مختلف بر اسلام حقیقی هجومه وارد می شد می تواند گویای نقش هدایت گری امام به عنوان حجت خدا بر مردم باشد.

آنچه این رساله در پی آن است تبیین امامت و جایگاه آن از دیدگاه امام هادی(ع) است که در این راستا به بررسی صفات و ویژگی های امام نظیر علم، عصمت، افضلیت، منصوص بودن امام از سوی خداوند پرداخته، وظایف و شئون امامت نظیر مرجعیت دینی، رهبری اجتماعی و قضاوت و حل دعاوی و اختلافات میان مسلمانان از منظر آن امام همام بررسی می شود. همچنین براهین ضرورت عقلی امامت بیان شده و شئونی نظیر واسطه فیض بودن امام، ولایت باطنی و تکوینی امام در هستی، حجت و گواه بودن امام بر خلق، مخاطب و حامل کتاب بودن امام اثبات می شود.

2. اهمیت و فایده آن :

از آنجایی که تبیین جایگاه امامت می تواند تاثیر شگرفی در معرفت به امام و پیروی از ایشان جهت رسیدن به کمال و سعادت داشته باشد، ضروری است تحقیقی جامع و ژرف در این زمینه انجام شود. به نظر می رسد از میان مآثورات ائمه اطهار، آثار امام هادی(ع) در جهت معرفی جایگاه امامت از دیدگاه امامان معصوم شیعه بسیار حائز اهمیت است لیکن از ثمرات وجود ایشان تنها از زیارت جامعه کبیره یاد می شود در حالی که دیگر سخنان و سیره ایشان در این باره روشنگری های چشم گیری داشته اند، اما این موضوع کمتر مورد بررسی واقع شده و لازم است که مورد کنکاش و استفاده قرار گیرد.

3. سابقه تحقیق :

تبیین و معرفی جایگاه امامت از همان عصر رسالت نبی اکرم(ص) توسط خود حضرت و در کنار تبیین و معرفی رسالت آغاز شد. پس از آن هریک از ائمه، به نوبه خود در شرایط گوناگون اجتماعی به این امر مهم پرداخته اند. امام هادی(ع) با انشای زیارت جامعه منشوری

از مباحث امامت را به شاگرد خاص خود موسی بن عبدالله نخعی آموخت. در طول تاریخ علمای بزرگ شیعه به زبان‌های مختلف در صدد شرح این سند عظیم امام شناسی برآمده اند. کتاب‌هایی که تاکنون در این زمینه به نگارش درآمده است بیشتر به ترجمه یا شرح زیارت جامعه کبیره پرداخته اند. از این میان می‌توان به شرح علامه محمد تقی مجلسی متوفای 1070ق در کتاب روضه المتقین و کتاب لوامع صاحبقرانی اشاره کرد... پس از ایشان شرح زیارت جامعه کبیره از فرزند بزرگوارشان ملا محمد باقر مجلسی م 1110ق در کتاب بحار الانوار و ملاذالاکخيار از جمله کتب معروف در این زمینه می‌باشد... همچنین می‌توان به کتاب الانوار اللامعة فی شرح الجامعة تالیف سید عبدالله شبر اشاره کرد. از آثار علمای معاصر نیز می‌توان به کتاب الانوار الساطع فی شرح الزیارة الجامعة تالیف ایت الله جواد کربلایی (چاپ 1370ق) در پنج جلد که... و کتاب ادب فنای مقربان از آیت الله جواد آملی (در 9 جلد) که... اشاره کرد.

آنچه این تحقیق را ممتاز می‌سازد تبیین و بررسی جایگاه و نقش امام معصوم (ع) در جامعه انسانی از میان جامع فرمایش‌ها و راهنمای‌های حضرت و آنچه از قرائن و شواهد منقوله از سیره حضرت که در این راستا قرار می‌گیرد، می‌باشد. همچنین به دسته بندی اهم مسائل امام شناسی در کلمات امام هادی (ع) پرداخته، به تبیین براهین امامت از منظر امام هادی (ع) نیز خواهد پرداخت.

4. اهداف تحقیق :

هدف از نگارش این رساله دسته‌بندی مباحث امامت (نظیر صفات، وظایف و جایگاه امامت) از میان مآثورات امام هادی (ع) به جهت شناسایی جایگاه امامت از منظر ایشان و تلاش برای بهره‌گیری عملی از معرفت به امام و نقش او در عالم هستی می‌باشد.

5. سوالات (اصلی و فرعی) تحقیق

5-1. سوال اصلی

جایگاه امامت از منظر امام هادی(ع) چیست و چگونه قابل تبیین است؟

5-2. سوالات فرعی

1- امامت در اندیشه امام هادی(ع) از چه جایگاهی برخوردار است؟

2- صفات امام از منظر امام هادی(ع) چیست؟

3- وظایف امام از منظر امام هادی(ع) چیست؟

6. فرضیه های تحقیق

1. امام به عنوان انسان کامل واسطه فیض الهی است و بر تمام کائنات ولایت دارد.

2. صفاتی بسان علم، عصمت مطلق و... از صفات ضروری امام است.

3. امامت و رهبری امت و اقامه حدود الهی و... جزو وظایف امام شمرده می شود و

لازمه «خلیفه الله» بودن امام است.

4. امام الگوی کامل و برتر صفات برجسته انسانی است.

7. پیش فرض ها

1- خدا راهنمایی را برای هدایت بشر در هر زمان فرستاده است .

2- ظواهر کلام معصوم و سیره ایشان برای استنباط آموزه های عقیدتی، حجت است.

8. روش انجام تحقیق

روش تحقیق توصیفی تحلیلی است که با استفاده از فیش های تحقیقی حاصل از مطالعه

منابع و نرم افزارهای موجود در ارتباط با موضوع امام شناسی انجام می شود.

گفتار دوم: مفاهیم

از آنجا که تبیین برخی مفاهیم که در این تحقیق دخالت مؤثری دارند لازم است؛ از این رو، در ابتدا به تعریف مفاهیمی چون امام، تفاوت (نبی، رسول و محدث) با امام، و امام هادی(ع) پرداخته می شود.

1. امام

1-1. امام در لغت

واژه امام در لغت از ریشه «ام، یثوم» به معنای فرد مورد اقتدا و تبعیت است و به معنای قصد کردن، مقدم، طریق و راه، قیم و سرپرست آمده است.¹

واژه امام در قرآن به معنای پیشرو (انی جاعلک للناس اماماً)²، نامه اعمال (یوم ندعوا کل أناس بإمامهم)³، لوح محفوظ (و کل شیء أحصیناه فی إمام مبین)⁴، راه روشن (و إنهما لیامام مبین)⁵ و... آمده است.⁶

امام در نزد عرب بر هر امری اطلاق می شود که مورد تبعیت باشد (انسان، کردار، گفتار، کتاب، حق یا باطل).⁷

---

1. ابن منظور، *لسان العرب*، بیروت، دارالفکر - دار صادر، چاپ سوم، 1414 ق، ج 12، ص 24؛ فخرالدین طریحی،

مجمع البحرین، تهران، مرتضوی، چاپ سوم، 1416 ق، ج 6، ص 10.

2. بقره، آیه 124.

3. اسراء، آیه 71.

4. یس، آیه 12.

5. حجر، آیه 79.

6. ابوالفضل تغلیسی، *وجوه القرآن*، دانشگاه تهران، 1371 ش، ص 28.

7. حسین بن محمد راغب اصفهانی، *مفردات ألفاظ القرآن*، محقق و مصحح: داوودی، صفوان عدنان، بیروت - دمشق،

دار القلم - الدار الشامیة، 1412 ق، ص 87.

2-1. امام در اصطلاح:

از دیدگاه علمای امامیه، امام، قائم مقام انبیاء در تنفیذ احکام، اقامه حدود، حفظ شرایع و هدایت مردم، با همان درجه از عصمت است.¹

امام صاحب ریاست عام مسلمین در امور دنیا و دین به نیابت از پیغمبر (ص) است.²

امام شخصی است که پس از پیامبر (ص) اطاعت او در ترویج شریعت و اقامه عدل بر همه مردم واجب است.³

3-1. تفاوت نبی، رسول، محدث و امام

فرق بین نبی و رسول به خوبی در قرآن مشهود است؛ از قرآن کریم استفاده می شود که نبی و رسول مأمور ابلاغ پیام الهی هستند، لیکن رسول مأموریت ویژه‌ای در این جهت دارد و پیک مخصوص خداست. از این رو با ارسال رسول، اتمام حجت می شود⁴ و نیز نزول عذاب بر امت طغیان‌گر، بعد از ارسال رسول خواهد بود⁵، نه بعد از ارسال نبی. تعلیق نزول عذاب و اتمام حجت بر ارسال رسول، بیان‌گر مأموریت ویژه رسول است، مأموریتی که او را از نبی ممتاز می کند.⁶

---

1. مفید، *أوائل المقالات فی المذاهب و المختارات*، قم، المؤتمر العالمی للشیخ المفید، چاپ اول، 1413 ق.، ص 38-39.

2. حسن بن یوسف حلّی، سیوری، مقداد، حسینی، ابوالفتح، *الباب الحادی عشر مع شرحیه النافع یوم الحشر و مفتاح الباب*، تهران، مؤسسه مطالعات اسلامی، چاپ اول، 1365 ش.، ص 39؛ فیاض لاهیجی، عبدالرزاق، گوهر مراد، تهران، نشر سایه، چاپ اول، 1383 ش.، ص 461-462.

3. جمعی از نویسندگان، *امامت پژوهی (بررسی دیدگاههای امامیه، معتزله و اشاعره)*، مشهد، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، چاپ اول، 1381 ش.، ص 51.

4. نساء، آیه 165.

5. یونس، آیه 47؛ اسراء، آیه 15.

6. عبدالله جوادی آملی، *ادب فنای مهربان*، محقق: صفایی، محمد، قم، اسراء، چاپ هفتم، 1389 ش.، ج 1، ص 124.

در روایات نیز به گونه‌ای دیگر بین واژه نبی، رسول، محدث و امام فرق گذاشته شده است. یکی از روایاتی که در این باره از معصومین(ع) روایت شده چنین است:

رسول کسی است که جبرئیل و وحی بر وی نازل می‌شود، پس او را می‌بیند و سخن او را می‌شنود و با وی سخن می‌گوید و گاهی در خواب به او خبر داده می‌شود و نبی کسی است که گاهی کلام را می‌شنود و گاهی شخص را می‌بیند و کلام را نمی‌شنود و گاهی در خواب می‌بیند و محدث کسی است که از غیب با او سخن گفته می‌شود و می‌شنود، ولی فرشته را در خواب و بیداری مشاهده نمی‌کند و امام کسی است که کلام را می‌شنود و شخص را نمی‌بیند.^۱

امام رضا (ع) در حدیث معروفی امامت را منزلت و جایگاه پیامبران دانسته، و از آن به عنوان درجه و رتبه سوم بعد از نبوت و خلّت ابراهیم (ع) یاد می‌نماید و خاطر نشان می‌کند که امامت همان جانشینی خدا و رسول (ص) است که امین خدا در میان مردم بوده و به نمایندگی از خدای متعالی ایفای نقش می‌نماید.^۲

بنابراین می‌توان گفت:

هر رسولی هم نبی است (چون بر او وحی می‌شود) و هم محدث است (چون فرشته با او سخن می‌گوید) و هم امام است (چون مأمور به تبلیغ است).

هر امامی گر چه با وحی در ارتباط است و محدث است^۳، ولی رسول به معنای

1. محمد کلینی، *الکافی*، تهران، انتشارات اسلامی، چاپ دوم، 1362 ش. ج 1، ص 176.

2. «إنَّ الإمامةَ خصَّ اللهُ عزَّوجلَّ بها إبراهيمَ الخليلَ (ع) بعد النبوة والخلة مرتبة ثالثة و فضيلة شرَّفه بها و أشاد بها ذكره، فقال (إني جاعلك للناس إماماً)... إنَّ الإمامةَ هي منزلة الأنبياء و إرث الأوصياء. إنَّ الإمامةَ خلافة الله و خلافة الرسول (ص) الإمام أمين الله في خلقه و حجَّته على عباده و خليفته في بلاده و الداعي إلى الله و الذابَّ عن حرم الله»؛ همان، ج 1، ص 199؛ صدوق، محمد، *عيون أخبار الرضا عليه السلام*، محقق / مصحح: لاجوردی، مهدی، تهران، نشر جهان، چاپ اول، 1378 ق.، ج 1، ص 218.

3. محمد صفار، *بصائر الدرجات فی فضائل آل محمد (ص)*، محقق و مصحح: کوچه باغی، محسن، قم، مکتبه آیه الله المرعشی النجفی چاپ: دوم، 1404 ق.، ج 3، ص 319؛ مجلسی، محمد باقر، *بحار الأنوار*، محقق / مصحح: جمعی از

اصطلاحی نمی‌باشد، چون هر امامی وحی رسالتی دریافت نمی‌نماید.¹

هر نبی ای گرچه به او وحی می‌شود و مأمور به تبلیغ نیز هست²، ولی مأموریت او به وسعت مأموریت رسول نیست.

از نظر شیخ طوسی، واژه امام دو معنا دارد: یکی پیشوا و مقتدا در افعال و گفتار است و دیگری کسی است که به تدبیر امت و سیاست آن، به دفاع از حریم جامعه دینی و جنگ با دشمنان آن، تعیین امراء و قضات و اقامه حدود قیام می‌کند. در دیدگاه مشهور، هر پیامبری، امام به معنای اول می‌باشد، اما معنای دوم امامت بر هر پیامبری واجب نیست، زیرا ممکن است مصلحت اقتضا نماید که پیامبری مبعوث گردد و مکلف به ابلاغ مصالح خلق باشد؛ نه بیشتر. از مفاد آیه 247 بقره نیز این مدعا استنباط می‌شود.³ جمع میان نبوت و حکومت، تنها درباره برخی انبیا مانند داود (ع)، سلیمان (ع) و پیامبر اسلام (ص) بوده است؛ بنابراین، امامت به معنای دوم، لازمه نبوت بما هی هی نیست، گرچه درباره برخی پیامبران، نبوت و امامت (به معنای ولایت) با هم بوده است.⁴

1-4. تفاوت شیعه و سنی در تعریف امامت

هر چند این دو فرقه مهم اسلامی در ظاهر لفظ، اختلافی در تعریف امامت ندارند لکن

﴿

محققان، چاپ دوم، بیروت، دار إحياء التراث العربی، 1403 ق. ج 26، ص 67، ح 5؛ کلینی، محمد، کافی، ج 1، ص 270.

1. محمد زمان رستمی، طاهره آل بویه، علم امام (با رویکرد قرآنی، روایی، عرفانی، فلسفی و کلامی)، قم، بوستان کتاب، 1390 ش.، ص 40.

2. بقره، آیه 213.

3. چنان چه این آیه از قول داود نبی (ع) نقل می‌کند، خدای متعالی، طالبوت را به عنوان فرمانروا بر امت قرار داده و به او در این زمینه آگاهی و نیروی جسمی عطا فرموده است. (حضرت داود (ع) مکلف به ابلاغ مصلحت امت بوده و فرمانروایی را به طالبوت سپرده بود.)

4. محمد طوسی، الرسائل العشر، قم، مؤسسه النشر الإسلامی، چاپ دوم، 1414 ق.، ص 111 - 112.

در معنای مقصود از آن، بین این دو، اختلاف اساسی وجود دارد.¹ اهل سنت کلمه امام را مترادف با پیشوایی و رهبری سیاسی دانسته و برای وی شأن و جایگاهی جز این قائل نمی-باشند. آنها این مسأله را جزء فروع دین دانسته و می گویند پیامبر اکرم (ص) برای بعد از خود زمام داری معرفی ننموده، بنابراین مسلمین خود باید در این جهت اقدام کنند.

اما شیعه برای امام شؤنی² فراتر بر شمرده و بر این عقیده است که نبی مکرم اسلام(ص) به دستور الهی مبادرت به این امر نموده و حضرت علی(ع) را به وصایت و جانشینی خویش برگزیده و به امت معرفی نموده است. ایشان این مسأله را جزء اصول دین و آن را تالی تلو نبوت می دانند.³

2. امام هادی(ع)

حضرت علی بن محمد (ع) ملقب به «هادی» دهمین امام شیعیان است که تولد ایشان بنا بر روایت کلینی، شیخ مفید و شیخ طوسی و نیز ابن اثیر، در نیمه ذی الحجه سال 212 هجری قمری بوده است و رحلت آن بزرگوار در سوم رجب یا 25 جمادی الثانی سال 254 هجری ذکر شده است. پدر بزرگوارشان امام نهم حضرت جواد الائمه (ع) و مادر آن حضرت را سمانه یا سوسن نامیداند.

امام هادی (ع) به لقبهای دیگری مانند: نقی، عالم، فقیه، امین و طیب شهرت داشته و کنیه مبارکش ابوالحسن است. آن حضرت و فرزند گرامیش امام حسن (ع) به عسکرین شهرت یافتند؛ زیرا خلفای بنی عباس آنها را از سال 233 به سامرا (عسکر) برده و تا آخر عمر پر برکتشان در آنجا، تحت نظر قرار دادند. وی در سن چهل و دو سالگی مسموم و به شهادت

1. امامت پژوهی (بررسی دیدگاه های امامیه، معتزله و اشاعره)، ص 52.

2. این شؤن در فصل دوم مطرح خواهد شد.

3. مرتضی مطهری، مجموعه آثار، تهران، انتشارات صدرا، [بی تا]، ج 4، ص 845 و 918.

رسید. در آن زمان معتز، سیزدهمین خلیفه عباسی، بر اریکه قدرت تکیه زده بود.^۱

1-2. اخلاق و مناقب حضرت

حضرت امام هادی (ع) بیش از همه معاصران خود به عبادت و تهجد می پرداخت و تقوا و پایبندی وی به اصول دیانت زبانزد خاص و عام بود.^۲ از حضرتش ادعیه و اورادی مانند: دعاهای ایشان در قنوت نماز و بعد از نماز صبح و نماز عصر باقی مانده است که بیانگر عبودیت، عرفان و توجه کامل ایشان به مبدأ هستی و ذات بی بدیل ربوبی می باشد.

ایشان دل به لذات زود گذر و مادی این جهان نداده، بلکه تنها به ضروریات آن اکتفا نموده، کمترین توجهی به جلوه های فریبنده نشان نمی داد.^۳ حضرت همانند پدران خود تنها برای جلب رضای پروردگار، مسکین، یتیم و اسیر را بر خانواده خود مقدم داشته و اطعام آنان را در درجه اول اهمیت قرار می داد تا جایی که غذایی برای خانواده شان باقی نمی ماند و در مورد لباس نیز بدین گونه عمل می نمود.^۴

مورخان، موارد بی شماری از بخشش های کلان حضرت امام هادی (ع) نسبت به فقرا و درماندگان را نقل کرده اند؛ به عنوان مثال، ابن شهر آشوب در المناقب می نویسد: هیأتی از شیعیان بلند پایه مرکب از ابو عمرو عثمان بن سعید، احمد بن اسحاق اشعری و علی بن جعفر حمدانی به دیدار امام هادی (ع) رفتند. احمد بن اسحاق، از وامی که بر ذمه داشت به حضرت شکایت برد. ایشان به وکیل خود عمرو رو کرده فرمودند: به احمد سی هزار دینار و به علی بن جعفر نیز همان مقدار پرداز. سپس حضرت به خود عمرو - وکیل حضرت - نیز سی هزار

1. رسول جعفریان، *حیات فکری و سیاسی ائمه*، قم، انصاریان، 1381 ش.، ص 499-501.

2. باقر شریف قرشی، *زندگانی امام علی الهادی علیه السلام*، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ سوم، 1390 ش.، ص 50.

3. همان، ص 43.

4. همان، ص 40.

دینار بخشیدند.^۱

زمانی که حضرت در مدینه بسر می بردند گزارشها چنین حکایت می کند که حضرت نه تنها سرچشمه و منبع اصیل حیات علمی و فکری مدینه بود بلکه تنها پناهگاه و پشتوانه اقتصادی اهل علم نیز به شمار می رفت. کمکهای امام به مردم مدینه به امور مالی منحصر نمی شد بلکه ایشان در تمام جنبه های زندگی و فراز و نشیب های آن یاور مردمان بودند. نیکی و محبتی نبود مگر آنکه از طرف امام، آنان را فرا می گرفت بخاطر همین حضرت در اعماق وجود آنان نفوذ کرده و اهل مدینه با تمام وجود، امام را دوست می داشتند و شیفته ایشان بودند.^۲

حضرتش سریع الاجابه بودند و مورخان نمونه های بی شماری را در این باره ذکر نموده اند.^۳

در تاریخ زندگانی امام هادی (ع)، مشهود است که افراد بسیاری از گمراهان و منحرفان از راه حق به دست حضرت به هدایت نائل آمدند. از جمله کسانی که به وسیله حضرت به حقیقت دست یافت و هدایت شد «ابوالحسن بصری» معروف به «ملاح» را می توان نام برد...^۴. پس از شهادت امام جواد (ع)، فرزندش امام هادی (ع) که هنوز بیش از شش سال نداشت، به امامت رسید. از آنجا که شیعیان مشکل بلوغ امام را درباره امام جواد (ع) پشت سر گذاشته بودند، در زمینه امامت امام هادی (ع) تردید خاصی برای بزرگان آنها بوجود نیامد. از نظر طبرسی و ابن شهر آشوب، همین اجماع شیعیان به امامت امام هادی (ع) دلیل

1. ابن شهر آشوب مازندرانی، *المناقب*، ابن شهر آشوب قم، علامه، 1379 ق.، ج 4، ص 409.

2. باقر شریف قرشی، *زندگانی امام هادی (ع)*، ص 259.

3. همان، ص 62.

4. همان، ص 45؛ محمد باقر مجلسی، *زندگانی حضرت جواد و عسکریین علیهم السلام*، مترجم: خسروی، موسی، تهران، اسلامیه، چاپ دوم، 1364 ش.، ص 152.

محکم و غیر قابل تردیدی است بر صحت امامت آن حضرت.¹ با این حال مرحوم کلینی و دیگران، نصوص مربوط به امامت حضرتش را بر شمرده اند.

امام(ع) در همان دوران کودکی دارای هوش و نبوغ خاصی بودند و مانند پدر بزرگوارشان پاسخگوی بسیاری از مسائل مشکل دانشمندان عصر خویش بوده و به اعتراف خود آنها حضرت از جهت علمی سرآمد همه دانشوران بوده‌اند و در این عرصه بارها توسط آنان به منظور استفاضه از وجود گرانمایه‌اش و یا به قصد شکست شخصیتی حضرتش به دستور خلیفه وقت مورد امتحان قرار گرفته و هر بار بیش از پیش موجبات شگفتی آنان را فراهم می نمودند.

از کلمات گهربار حضرت می توان به ده‌ها حدیث اشاره نمود که وی آن‌ها را از پیامبر اکرم(ص)، علی(ع)، امام باقر(ع)، امام صادق(ع)، امام کاظم(ع) و امام رضا(ع) نقل می کند. همچنین پاسخ‌های آن امام همام در بسیاری از مسائل فقهی، راه گشا است و به عنوان اصل و قاعده در ابواب مختلفی چون خمس، زکات، روزه، حج، تجارت، اجاره، وقف، قضاوت و... به شمار می آید.

امام هادی(ع) در زمینه مباحث کلامی عصر خویش مشعل پر فروغ هدایت و سد شکن شبهات وارده از سوی مغرضین بر سر راه مؤمنین بودند. رساله گرانسنگ جبر و تفویض امام در این باب شایان ذکر است که در آن مفصلاً به نحو وافی و جامع به این مسأله پاسخ داده و عقیده راستین «امر بین الامرین» را در شرح کلام جد بزرگوارشان امام صادق(ع) به اثبات رسانیده‌اند.

شیخ طوسی تعداد شاگردان آن حضرت در زمینه‌های مختلف علوم اسلامی را 185 نفر

---

1. فضل بن حسن طبرسی، *إعلام الوری بأعلام الهدی* (ط - الحدیثة)، محقق / مصحح: مؤسسه آل البیت، چاپ اول، قم، آل البیت، 1417 ق.، ج 2، ص 113؛ عطاردی، عزیز الله، *مسند الإمام الهادی أبی الحسن علی بن محمد علیهما السلام*، مشهد، آستان قدس رضوی، 1410 ق.، ص 20.

می‌داند.^۱ در میان این گروه، چهره‌های درخشان علمی و معنوی و شخصیت‌های برجسته‌ای مانند فضل بن شاذان، حسین بن سعید اهوازی، ایوب بن نوح، ابو علی (حسن بن راشد) حسن بن علی ناصر کبیر، عبدالعظیم حسنی (مدفون در شهر ری) و عثمان بن سعید اهوازی به چشم می‌خورند که برخی از آنان دارای آثار و تألیفات ارزشمندی در زمینه‌های مختلف علوم انسانی هستند آثار و خدمات علمی و فرهنگی آنان در کتاب‌های رجال بیان شده است.^۲

2-2. اوضاع سیاسی، اجتماعی عصر امام هادی(ع)

دوران زندگی امام هادی (ع) معاصر با چند تن از خلفای عباسی بود. معتصم عباسی از رجب سال 218 تا ربیع الاول 227 و پس از وی واثق تا ذی الحجه 232 حکومت کردند. سپس متوکل عباسی تا شوال 247 زمام خلافت را در دست داشت. پس از متوکل منتصر (م 248) مدت یک سال و پس از وی مستعین تا اواخر سال 251 و سپس معتز تا سال 255 بر مسند خلافت نشستند. سال وفات امام هادی (ع)، چنانچه پیش تر گذشت، 254 و طبعاً در دوران معتز بوده است.^۳

این دوره از خلافت عباسی ویژگیهایی دارد که آن را از دیگر دوره‌ها جدا می‌سازد ذیلاً به برخی از این ویژگی‌ها اشاره می‌کنیم:

زوال هیبت و عظمت خلافت: خلافت، چه در دوره اموی و چه در دوره عباسی، برای خود هیبت و جلالی داشت، ولی در این دوره بر اثر تسلط ترکان و بردگان بر دستگاه خلافت، عظمت آن از بین رفت و خلافت همچون گویی به دست این عناصر افتاد که آن را به هر طرف می‌خواستند پرتاب می‌کردند، و خلیفه عملاً یک مقام تشریفاتی بود، ولی در عین حال

1. محمد بن الحسن طوسی، رجال الطوسی، قم، جامعه مدرسین، چاپ اول، 1415 ق، ص 383.

2. مهدی پیشوایی، سیره پیشوایان، قم، مؤسسه تحقیقاتی و تعلیماتی امام صادق(ع)، چاپ سوم، 1375 ش، ص 611

3. رسول جعفریان، حیات فکری و سیاسی امامان شیعه (ع)، ص 502.

هر موقع خطری از جانب مخالفان احساس می شد خلفا و اطرافیان و عموم کارمندان دستگاه خلافت، در سرکوبی آن خطر نظر واحدی داشتند.

خوش گذرانی و هوسرانی درباریان: خلفای عباسی در این دوره به خاطر خلایق که بر دستگاه خلافت حکومت می کرد، به شب نشینی و خوش گذرانی و می گساری می پرداختند و دربار خلافت غرق در فساد و گناه بود. صفحات تاریخ اخبار شب نشینی های افسانه ای آنان را ثبت نموده است.

گسترش ظلم و بیدادگری و خودکامگی: ظلم و جور و نیز غارت بیت المال و صرف آن در عیاشی ها و خوش گذرانی ها، جان مردم را به لب آورده بود.

گسترش نهضت های علوی: در این مقطع از تاریخ، کوشش دولت عباسی بر این بود که با ایجاد نفرت در جامعه نسبت به علویان، آنها را تار و مار سازد. هر موقع کوچکترین شبیحی از نهضت علویان مشاهده می شد، برنامه سرکوبی بی رحمانه آنان آغاز می گشت، و علت شدت عمل نیز این بود که دستگاه خلافت با تمام اختناق و کنترلی که بر قرار ساخته بود، خود را متزلزل و ناپایدار می دید و از این نوع نهضت ها سخت بیمناک بود. این نهضت ها و انقلاب ها بازتاب گسترش ظلم و فشار بر جامعه اسلامی در آن عصر بود.^۱

آن گونه که مدت حکومت خلفای عباسی نشان می دهد، از میان آنان متوکل از همه بیشتر با امام هادی (ع) معاصر بوده است. پیش از آنکه متوکل سر کار آید، سیاست خلفا همان سیاست مأمون بود. این سیاست، از معتزله در برابر اهل حدیث که سنیان افراطی بودند، دفاع می کرد و این مسأله، فضای سیاسی مساعدی برای علویان به وجود آورده بود. با آمدن متوکل، تنگ نظری ها از نو آغاز شد و با حمایت از اهل حدیث و برانگیختن آنها بر ضد معتزله و شیعه، سرکوبی جریانات مزبور با شدت هر چه بیشتر دنبال شد.^۲

1. مهدی پیشوایی، سیره پیشوایان، ص 568 - 569.

2. رسول جعفریان، حیات فکری و سیاسی امامان شیعه (ع)، ص 502.

متوکل در خشونت و اجحاف به خاندان علوی گوی سبقت را از تمامی خلفای بنی عباس ربوده بود.¹ او نسبت به علی(ع) و خاندانش کینه و عداوت عجیبی داشت و اگر آگاه می شد که کسی به آن حضرت علاقه مند است، مال او را مصادره می کرد و خود او را به هلاکت می رساند.² همو امام را مجبور به ترک مدینه و سفر به سامرا - به فرمایش خود حضرت³ - و اقامت در آنجا نمود. زیرا اگر امام در مدینه اقامت می کرد و خلیفه به او دسترسی نمی داشت، قطعاً برای حکومت جابرانه او خطر جدی در بر می داشت. امام هادی(ع) بیشترین دوره زندگی خود را تحت مراقبت های امنیتی و زیر فشارهای روانی در منزلی در سامرا سپری کرد و جاسوسان و خبرچینان حکومت خانه ایشان را تحت نظر گرفته، تمامی رفت و آمدها را کنترل می کردند و به شناسایی یاران امام و کسانی که در صدد تماس با ایشان و ارسال هدایا و حقوق شرعیه برای ایشان بودند می پرداختند.⁴

متوکل به منظور تضعیف جبهه تشیع و نابود ساختن نیروهای مبارز شیعه، آنان را شدیداً در فشارهای اقتصادی قرار داده بود، به طوری که تا این حد فشار اقتصادی بر شیعیان تا آن تاریخ بی سابقه بود.⁵ او در سال 236 قمری دستور داد آرامگاه سرور شهیدان حضرت ابا عبدالله الحسین(ع) و بناهای اطراف آن ویران و زمین پیرامون آن کشت شود و نیز در اطراف آن پاسگاه هایی بر قرار ساخت تا از زیارت آن حضرت جلوگیری کند.⁶ در کنار این فشارها و محدودیت های جانکاه نسبت به شیعیان، متوکل در تاراج بیت المال و بنای کاخ های با شکوه و

---

1. ابو الفرج اصفهانی، *مقاتل الطالبیین*، تحقیق سید احمد صفور، بیروت، دار المعرفه، بی تا، ص 478 و 488.

2. علی ابن الأثیر، *الکامل فی التاریخ*، بیروت، دار صادر - دار بیروت، 1385ق، ج 7، ص 55.

3. محمد باقر مجلسی، *بحار الأنوار*، ج 50، ص 129.

4. باقر شریف قرشی، *زندگانی امام هادی(ع)*، ص 258.

5. مهدی پیشوایی، *سیره پیشوایان*، ص 590.

6. ابو الفرج اصفهانی، *مقاتل الطالبیین*، ص 479.

راه اندازی تشریفات پرخرج بیداد می کرد.¹

بنابراین، به نظر می رسد در عصر امام هادی(ع)، دستگاه حکومتی وقت، به این نتیجه رسیده بود که از سویی مانع حضور امام در بین مردم شده، به طور کلی آنان را از امامت و آثار آن جدا سازند و از دیگر سوی مردم را مشغول به دنیا و بی خبری و بی تفاوتی نسبت به دین سازند تا به مقاصد شوم خود جامه عمل بپوشانند. امام هادی(ع) با در پیش گرفتن شیوه تقیه و همچنین ادامه روش پدر بزرگوارشان با انتصاب نمایندگان برای هر ناحیه دست از تلاش در جهت هدایت و یاری مردم بر نداشتند.

حضرت با عنایت به رشد عقلی و فکری مردم زمان خویش بعد از روشن گری های ائمه ماضی و نزدیک بودن زمان غیبت، زمینه را برای معرفی هر چه بیشتر امام و انتشار ابعاد آسمانی آن فراهم دیده، بلکه به اقتضای ضرورت موجود، این امر را ضروری تلقی نمودند. ایشان با انشاء زیارات، تحریر نامه و ایراد سخنان ارزنده ای در این باره کام تشنگان ولایت را سیراب نموده و با وجود آن همه اختناق و فشار دستگاه خلافت و بکارگیری تمام نیرو که به هدف اطفاء نور اهل بیت(ع) صورت می گرفت، با اقدامات روشن گرانه خود همیشه فاتح این میدان بوده اند.

---

1. مهدی پیشوایی، همان، ص 593.

گفتار سوم: منابع و مآخذ امام شناسی امام هادی(ع)

مطالبی که در این رساله آمده است عمدتاً روایات مأثور از امام هادی(ع) است که در کتاب‌های ذیل آمده است:

1. بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار:

کتاب شریف «بحار الانوار» که حاصل تلاش مؤلف شهیر شیعه علامه مجلسی(ره) است مشتمل بر تاریخ، آثار و روایات ائمه اطهار(ع) در 110 جلد می‌باشد. مجلد پنجاه از این مجموعه نفیس، کلمات ارزشمند امام هادی(ع) و نقش آفرینی‌های الهی آن امام همام را شامل گردیده است. همچنین در مجلدات دیگر نیز رهنمودهای آن حضرت پرتو افشانی می‌کند.

2. کافی:

کتاب «کافی» یکی از معتبرترین کتب حدیثی شیعه است که به همت و تلاش چندین ساله شیخ کلینی (ره) به رشته تحریر در آمده است. او این کتاب را به درخواست یکی از شیعیان و با این نگرش تألیف نموده که به عنوان مرجعی برای فهم مسائل دین باشد. در این کتاب احادیث معتبر موضوع بندی شده و در دو بخش اصول و فروع تنظیم شده است. احادیث امام هادی(ع) همچون دیگر ائمه(ع) در این مجموعه شریف به طور پراکنده به چشم می‌خورد.

3. تفسیر منسوب به امام عسگری(ع):

این کتاب شریف مشتمل بر تفسیر برخی از آیات قرآن بوده و منتسب به امام عسگری(ع) می‌باشد در حالی که معمولاً ایشان از پدر بزرگوارشان امام هادی(ع) نقل سخن نموده اند.

4. اثبات الوصیة: کتاب «اثبات الوصیه لعلی علیه السلام»، تألیف علامه شیخ ابو الحسن علی بن الحسین بن علی مسعودی هذلی است. مباحث قسم سوم این کتاب به تبیین شرح حال و معجزات پیغمبر عظیم الشأن اسلام و دوازده امام (ع) به همراه تاریخ خلفائی که با آنان همزمان بوده‌اند اختصاص یافته است.

5. الخرائج و الجرائح:

این کتاب به قلم مرحوم قطب راوندی که در علم حدیث، مهارت داشت به رشته تحریر در آمده و مهمترین کتاب وی بوده است. این کتاب مشتمل بر بیان معجزات چهارده معصوم (ع) است.

6. تحف العقول عن آل الرسول (ص):

کتاب «تحف العقول» نوشته عالم بزرگوار مرحوم ابن شعبه حرانی است. این کتاب شریف دارای مطالبی است بسیار سودمند از آداب و سنن، نصائح، پند، اندرز، کلمات قصار، مواعظ، سفارشات از پیغمبر اکرم و ائمه طاهرین (ع)، کتابی است که همواره مورد اعتماد دانشمندان و فقهاء بزرگ شیعه و محدثین بوده است. در این کتاب مباحث توحیدی نابی از امام هادی (ع) منعکس شده است.

البته در این میان، زیارت جامعه کبیره منبع بسیار مهمی است که یک دوره امام شناسی کامل است. این زیارت در بین شیعه از مآثورات مشهور است تا جایی که بواسطه اشتهاش از ذکر اثبات و بیان سندش بی نیاز شده است. پس نزد همه شیعه مقبول است و معارضی نیست و رادی برای این زیارت وجود ندارد.¹

---

1. احمد ابن زین العابدین احسائی، شرح الزیارات الجامعة الکبیره، بإشراف: احقافی حائری، عبد الرسول، گردآوری و تصحیح: لجنة السيد الامجد لإحياء تراث الشيخ الأوحاد الاحسائي و المشايخ العظام اعلى الله كلمتهم، مكتبة العذراء عليها

زیارت جامعه از کتابهای معتبری چون من لایحضره الفقیه^۱ و عیون اخبار الرضا(ع)^۲ از شیخ صدوق(ره) و کتاب تهذیب الاحکام^۳ از شیخ طوسی(ره) نقل شده است. صدوق در مقدمه کتاب من لایحضره الفقیه، تأکید می کند که در این اثر روایاتی را نقل خواهد کرد که بین او و خدای متعال حجت باشد و بتواند بر طبق آن فتوا دهد که یکی از آن روایات صحیح و معتبر - که از نگاه صدوق - حجت است، همین زیارت جامعه است. شیخ طوسی نیز در تهذیب الاحکام که مهمترین اثر حدیثی وی است، عملاً آن را صحیح دانسته است.

علامه مجلسی(ره) درباره این زیارت می گوید:

«این زیارت دارای بهترین سند، عمیق ترین مفهوم، فصیح ترین الفاظ، بلیغ ترین معنا و عالی ترین شأن است و از جمله بهترین زیارات به شمار می رود.»^۴ همان طور که مصحح دقیق و حدیث شناس معاصر آقای علی اکبر غفاری نوشته است، سند این حدیث « صحیح » است و به لحاظ اعتبار مانند حدیث صحیح است؛ زیرا رجال سند این حدیث عبارت است از جناب شیخ صدوق(ره) از محمد بن اسماعیل برمکی که معروف بوده است به صاحب صومعه، او ساکن قم بود، لیکن قمی الاصل نبوده است. نجاشی و دیگران او را ثقه دانسته اند و شیخ صدوق به واسطه سه نفر از او نقل روایت می کند؛ یعنی علی بن محمد بن موسی دقاق و محمد بن احمد سنانی و حسین بن ابراهیم بن احمد بن

لله

السلام، چاپ اول، 1424ق، بی جا، ج 1، ص 20.

1. محمد بن علی صدوق، من لایحضره الفقیه، محقق / مصحح: غفاری، علی اکبر، قم، چاپ دوم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، 1413ق، ج 2، ص 609.
2. محمد بن علی صدوق، عیون أخبار الرضا(ع)، ج 2، ص 272.
3. محمد بن الحسن طوسی، تهذیب الاحکام، چاپ چهارم، تهران، اسلامیه، 1365 ش، ج 6، ص 96.
4. محمد باقر مجلسی، بحار الانوار، ج 36، ص 636.

هشام و هر سه در زمره کسانی هستند که همواره شیخ صدوق با احترام از آنان یاد کرده و آنان را ستوده است. تنها کسی که رجال شناسان در این حدیث شریف وی را توثیق و تکذیب نکرده و از این رو برخی سند این حدیث را مجهول دانسته اند، موسی بن عبدالله نخعی است. اما او کسی است که این زیارت را که بهترین زیارتها است نقل کرده است و نقل این زیارت نشانگر آن است که او نه تنها ثقه بوده، بلکه از کسانی قرار دارد که به اهل بیت(ع) اخلاص می ورزید و در محبت آنها استوار بوده بلکه از کسانی بوده است که ائمه(ع) اسرار خود را به او می گفته اند.¹

---

1 . محمد بن علی ابن بابویه، من لا یحضره الفقیه، ج 2؛ ص 609.